

<https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Endowment & Charity Studies

E-ISSN: 3115-7475

Vol.2, Issue.1, No.3, 2024, pp 119-138

Received: 09/10/2023 Accepted: 13/01/2024

Research Paper

Productivity of Rural Endowments: Foresight of Key Drivers for their Development in Birjand County

Mohammad Hajipour*

Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran.

mhajipour@birjand.ac.ir

Introduction

The paper discusses the enduring nature of endowments as a charitable institution, emphasizing both its spiritual and material significance. It highlights the increased importance of endowment capital investment in today's pursuit of a better life, as it can serve as capital for the development of social and geographical space (Hajipour et al., 2019). The efficient utilization of endowments is described as an economic, social, and geographical necessity. The approach of futurism is emphasized as essential for optimizing decision-making and planning processes (Aliakbari, et al., 2018), as it allows for a scientific understanding and evaluation of the future (Coates, 1985). The paper concludes by stating that a futurist approach has been adopted to analyze the key factors for the development of endowments in rural areas of Birjand County, to increase their productivity and strengthen their role in the local economy.

Methodology

This study is of an applied (decision-oriented) type. In terms of the execution process, it is considered mixed research. By conducting documentary studies, interviewing experts, and completing quantitative questionnaires, data and necessary information have been prepared for the research. To ensure the validity and increase the reliability of the data, a diverse sample approach (including managers, employees, and endowment beneficiaries) was adopted in the selective sampling stage, and ultimately the findings and prepared report have been reviewed and confirmed by participating experts in the research. In this study, both the Delphi method and cross-impact matrix analysis using MICMAC software have been utilized.

Findings

The total of documentary studies and the collection of informed opinions in the field of rural endowments in Birjand County identified 14 propositions (drivers) using the Delphi method. Among the influential factors (drivers) for improving rural endowment productivity, factors such as "process improvement and strengthening the role of local managers in institutional affairs," "facilitating access to advanced technologies," "increasing the level of education, especially digital literacy," "selecting knowledgeable and skilled individuals as custodians," and "consultation of beneficiaries with experts and specialists" were mentioned.

After identifying the influential factors, the "impact intensity" scores of each factor within the framework of the cross-impact matrix (using the MICMAC software environment) were assessed based on the degree of influence and susceptibility between 0 and 3. The number 0 indicates "no effect," the number 1 indicates "weak effect," the number 2 indicates "moderate effect," and the number 3 indicates "strong effect." Based on the obtained output, the matrix

*Corresponding Author

Hajipour, M. (2024). Productivity of Rural Endowments: Foresight of key drivers for their development in Birjand county. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 2(1), 119-138. <https://doi.org/10.22108/ecs.2024.139413.1074>

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

<https://doi.org/10.22108/ecs.2024.139413.1074>

dimensions were 14*14, and the number of repetitions was considered to be 3. The matrix saturation index was 9.92%, indicating that in over 92% of cases, factors had an impact on each other.

Furthermore, out of a total of 182 relationships, 69 relationships, equivalent to 38%, had strong cross-impacts (3), 64 relationships, equivalent to 35%, had moderate cross-impacts (2), and 49 relationships, equivalent to 27%, had weak cross-impacts (1). Based on this, relationships with "strong" impacts had a higher frequency than other relationships.

According to the direct impact matrix, the sum of the rows of the matrix indicates the level of influence, and the sum of the columns indicates the level of susceptibility of a factor to other factors. The assessment of direct influence and susceptibility of influential factors in rural endowment productivity in Birjand County showed that in terms of influence, factors such as "financial support for small-scale beneficiaries through mechanisms such as microcredit funds (financial support)," "establishment of endowment-centered rural development groups (development group)," and "increase in the level of education, especially digital literacy (literacy)" were at the highest level. In terms of susceptibility, factors such as "development of strategic and competitive crop cultivation (competitive production)," "dominance of an economic management approach at all levels (economic approach)," and "facilitating access to advanced technologies (technology)" were at the highest level.

Based on the opinions of local experts and the results obtained regarding the influential factors on rural endowment productivity in Birjand County, it can be inferred that the situation is somewhat unstable, and the current conditions governing the system will change soon.

Conclusion

From the study carried out to identify the key drivers effective in improving and enhancing the productivity of rural endowments in Birjand County, it can be concluded that influential drivers include process improvement, knowledgeable individuals, development groups, consultation, and financial provision. These findings are consistent with the studies of Karimi (2000), Omidiani (2000), Sajadi Jazi (2015), and Ebadie (2009). Additionally, the only susceptible driver in the system map was technology, as the provision and equipment of technology necessary for rural endowments require resources that can be obtained through the benefits of productivity. In other words, these factors have mutual influence, which can create benefits through productivity and can also contribute to self-healing with the benefits derived from endowment productivity.

Finally, limited access of beneficiaries and custodians to financial resources on the one hand and the lack of knowledge of individuals in implementing modern changes on the other hand have been identified as serious obstacles. Planners and policymakers in the region can consider creating microcredit funds and endowment-centered rural development groups in their decision-making. The outcome of this study suggests the following recommendations:

Given the seriousness of the issue of low productivity of rural endowments and the observed cases, it is necessary to eliminate the principle of competition and develop scenarios and corresponding implementation plans using the identified drivers in this study over a 5, 10, and 15-year time horizon.

Economic consultants familiar with current activities should be employed in the local endowment and charity offices, or experts from universities should be utilized through memorandums of understanding with provincial universities.

For the short-term and temporary period, financial resources should be allocated to the Provincial Endowments and Charity Administration (without being conditioned on the income of rural endowments) to support the development and equipment of technology and infrastructure expansion in rural settlements with endowments.

Economic activities and productive advantages should be determined for each district, and endowment beneficiaries should be encouraged to move towards them.

Keywords:

Rural Development, Capital, Productivity, Endowment, Foresight, Birjand

مقاله پژوهشی

بهره‌وری موقوفات روستایی؛ آینده‌نگاری پیشران‌های کلیدی توسعه آن در شهرستان بیرجند

محمد حجی‌پور^{۱*}

۱. استادیار، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

mhajipour@birjand.ac.ir

چکیده

موقوفات از جمله منابع اقتصادی و اجتماعی ارزشمند است که با هدف حمایت از فقرا، ترویج علم و فرهنگ، تقویت عبادات و خیرات و غیره تأسیس شده است. بهره‌وری آن به معنای استفاده بهینه و بهتر از موقوفات، یک الزام و ضرورت اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی است. در جهان امروز برای بهینه نمودن فرایند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی باید آینده‌نگری رویکرد حاکم باشد؛ زیرا شناخت و ارزیابی واقعی حاصل از شیوه نگریستن علمی به آینده به دست خواهد آمد. بدین ترتیب، به‌منظور اینکه در آینده بتوان شاهد افزایش بهره‌وری موقوفات در فضای روستایی شهرستان بیرجند و همچنین تقویت نقش آن در اقتصاد این سکونتگاه‌ها بود، با رویکرد آینده‌نگری، عوامل کلیدی توسعه آن تحلیل شده‌اند. نوع پژوهش، کاربردی و از لحاظ فرایند اجرا نیز آمیخته بوده است. به کمک مطالعات اسنادی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و پرسشگری داده‌ها جمع‌آوری شده‌اند. شناخت عوامل کلیدی با استفاده از دو روش دلفی و تحلیل ماتریس اثرات متقاطع در نرم‌افزار MICMAC انجام شده است؛ به‌طوری‌که از مجموع گزاره‌های گردآوری‌شده، درنهایت گروه ۱۲ نفری خبرگان ۱۴ عامل را تأیید نهایی کردند. براساس یافته‌ها، وضعیت نظام مطالعه‌شده تاحدودی ناپایدار شناخته شد. بین عوامل «حمایت‌گری مالی از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری» به‌عنوان پیشران دارای بیشترین اثرگذاری مستقیم و «حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح» به‌عنوان پیشران با بیشترین اثرپذیری مستقیم در برنامه‌ریزی توسعه بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند شناخته شد. همچنین، در حالت غیرمستقیم بیشترین اثرگذاری مربوط به پیشران «راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور» و بیشترین اثرپذیری نیز مربوط به «توسعه کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت» است.

واژه‌های کلیدی:

توسعه روستایی، سرمایه، بهره‌وری، موقوفه، آینده‌نگاری، بیرجند

*نویسنده مسئول

حجی‌پور، م. (۱۴۰۳). بهره‌وری موقوفات روستایی؛ آینده‌نگاری پیشران‌های کلیدی توسعه آن در شهرستان بیرجند. مطالعات وقف و امور خیریه، ۲(۱)، ۱۳۸-۱۱۹. <https://doi.org/10.22108/ecs.2024.139413.1074>

۱- مقدمه و بیان مسئله

وقف به عنوان یک نهاد خیرخواهانه، عمری به درازای چندین قرن دارد و توسط اجتماعات بشری پایدار مانده است. علاوه بر بعد معنوی آن، جنبه مادی موقوفات نیز حائز اهمیت است. امروز که بنیادین ترین اهداف تلاش و کوشش اکثر افراد و اجتماعات، «رسیدن به زندگی بهتر» است، سرمایه‌انگاری وقف اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ به گونه‌ای که در صورت برنامه‌ریزی و مدیریت کارآمد می‌تواند سرمایه‌ای برای توسعه فضای اجتماعی و جغرافیایی باشد. در حقیقت، موقوفات عمدتاً کالاهای سرمایه‌ای اعم از پول، زمین و مستغلات است که در محاسبات انباشت سرمایه هر فضای جغرافیایی می‌تواند نقش چشمگیری داشته باشد (حجی‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۰)؛ به‌ویژه در قرن بیست و یکم که طبق تحلیل و اذعان توماس پیکتی^۱، نابرابری درآمدی در بسیاری از کشورها افزایش یافته و ثروت به دست کمترین جمعیت رسیده است (پیکتی، ۱۴۰۱). ریشه‌کنی فقر هدف اولیه توسعه عادلانه و پایدار است. براساس گزارش بانک جهانی، ۷۳۶ میلیون نفر در سراسر جهان در سال ۲۰۱۵ در دام فقر شدید گرفتار شده‌اند که ساکنان مناطق روستایی ۷۹ درصد از کل جمعیت را تشکیل می‌دهند (World Bank, 2018). در ایران همچون الگوی حاکم بر اکثر کشورهای جهان، بخش اعظم جمعیت فقیر و محروم ساکن روستاها هستند. روستاییان به‌طور عام و کشاورزان کشور به‌طور خاص، بیش از افراد دیگر جامعه نیازمند برنامه‌ریزی و استفاده از منابع برای تأمین نیازهای اساسی و رهایی از فقر مطلق هستند و محور برنامه‌های توسعه و اقدامات برنامه‌ریزی‌شده باید متوجه خدمت‌رسانی و مبارزه با فقر در روستاها باشد (افراخته، ۱۳۹۵: ۱۱۱)؛ از این رو، به دلیل اهمیت موضوع، در ایران و جهان توجه محققان به سوی مسائل تحول روستایی افزایش یافته است (Gao et al., 2023).

براساس آخرین آمار در ایران ۲۰۹۳۴۵ موقوفه با بیش از یک میلیون و ۳۹۳ هزار رقبه در دسترس است (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۱: ۱۱۶) که در این میان سکونتگاه‌های روستایی از کانون‌های مهم انسانی در امر سرمایه‌های وقفی و رقابت به شمار می‌رود؛ به گونه‌ای که در بسیاری از مناطق کشور مشاهده می‌شود «شش دانگ یک روستا» به‌طور کامل در امورات خیرخواهانه وقف شده است. در دیگر روستاها نیز از آنجا که زمین با ارزش‌ترین منبع کشاورزان و روستاییان است (Wang et al., 2021)، «آب و زمین» اصلی‌ترین دارایی وقف‌شده است.

دو نکته‌ای که می‌توان برداشت کرد: نخست، موقوفات را می‌توان منابع مهمی دانست که می‌تواند در برنامه‌ریزی توسعه جوامع روستایی نقش سازنده و ارزنده داشته باشد. در حقیقت از طریق موقوفات روستایی به عنوان یک نهاد، قسمت عظیمی از منابع مورد نیاز فرآیند توسعه را می‌توان تأمین کرد و بخش چشمگیری از بار مشکلات و تنگناهای موجود بر سر راه توسعه جوامع روستایی را برداشت و همچنین از طریق مشارکت افراد نیکوکار این جوامع و با به کارگیری اموال و دارایی آنها به صورت داوطلب در جهت تسریع این توسعه گام برداشت (سولقانی، ۱۳۸۸: ۳۰ و ۳۱). دوم، زمین‌های روستایی که عمده دارایی وقف‌شده هستند، (اعم از موقوفه یا با مالکیت خصوصی) به دلیل ضعف زیرساخت‌های آبیاری و حفاظت از آب، تکه‌تکه شدن گسترده زمین و ادغام ضعیف تولید، عرضه و بازاریابی، در بسیاری از مناطق وسیع فقرزده رها شده‌اند یا با حداقل بهره‌وری استفاده می‌شوند؛ به طوری که در سال ۲۰۱۷ جمعیت ۶۰ درصدی شاغل کشاورزی در اقتصادهای کمتر توسعه‌یافته، تنها ۲۴ درصد از تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داده است (Gebresilas, 2023). شرایط سبب شده است در برخی تحلیل‌ها زمین‌های وقفی عاملی اثرگذار بر محدودیت‌ها و انگیزه‌های اجتماعات روستایی شناخته شوند؛

¹ Thomas Piketty

برای مثال، در روستاهایی که موقوفات وجود دارد، اجرای برنامه‌هایی نظیر «توسعه پایدار کشاورزی» که هدف آن بهینه‌سازی درآمد و به حداقل رساندن مصرف منابع و اثرات زیست‌محیطی است، طبق تحقیقات به شدت تأثیر گرفته از وقف منابع کشاورزی است؛ از این رو، باید در برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه و حفاظت فضا نیز به آن توجه کرد (Turner et al., 2021; Peng et al., 2022).

تدبیر منطقی نکات مذکور به کمک راهبرد شناخته‌شده «ارتقا و بهبود بهره‌وری» میسر است؛ زیرا امروزه بهبود بهره‌وری کشاورزی یک دغدغه سیاست‌گذاری در کشورهای درحال توسعه است و از طرف دیگر، بهره‌وری عامل اصلی رشد اقتصادی است (Mattsson & Reshid, 2023: 942). در استان خراسان جنوبی با ۱۰۱۷۲ موقوفه و ۲۱۱۵۲ رقبه (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۱: ۱۲۱)، شهرستان بیرجند بیشترین فراوانی موقوفات را بین ۱۱ شهرستان استان دارد که بررسی کاربری رقبات نشان می‌دهد بیش از ۸۸ درصد آن در حوزه کشاورزی (در فضاهای روستایی شهرستان) بوده است (شاطری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۵). این در حالی است که بخش اعظم موقوفات و رقبه‌ها در نظام تولید روستایی شهرستان بیرجند با شیوه‌های سنتی بهره‌برداری می‌شود.

در جهان امروز برای بهینه‌کردن فرایند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی باید آینده‌نگری رویکرد حاکم باشد (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۷)؛ زیرا شناخت و ارزیابی واقعی حاصل از شیوه نگریستن علمی به آینده به دست خواهد آمد (Coates, 1985). بدین ترتیب، به‌منظور اینکه در آینده بتوان شاهد افزایش بهره‌وری موقوفات در فضای روستایی شهرستان بیرجند و همچنین تقویت نقش آن در اقتصاد این سکونتگاه‌ها بود، با رویکرد آینده‌نگر، عوامل کلیدی (پیشران‌ها) بررسی و تحلیل شده‌اند که باید مدنظر نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری باشد. در پی هدف مذکور، سؤال بنیادین تحقیق را اینگونه می‌توان عنوان کرد که اصلی‌ترین عوامل اثرگذار بر افزایش و بهبود بهره‌وری موقوفات روستایی در شهرستان بیرجند کدام است.

۲- ادبیات پژوهش

در قرن ۲۱ برای توسعه و پیشرفت اقتصادی اکثر کشورهای درحال توسعه «ارتقای بهره‌وری» از مهم‌ترین عوامل است (محمدوندناهی‌دی و جابری، ۱۳۸۹: ۱۳۸). برای نخستین‌بار بهره‌وری توسط فردی به نام «کوئینزی»^۱ در سال ۱۷۶۶ میلادی به کار رفت. سپس در سال ۱۸۸۳ «لیتر»^۲ بهره‌وری را قدرت و توانایی تولیدکردن تعریف کرد. با گسترش انقلاب صنعتی و در پی آن، تلاش برای افزایش سود حاصل از عوامل تولید (مانند نیروی کار، سرمایه، زمین، فناوری و دیگر منابع) و تجهیزات مالی و سخت افزاری، تکاپو برای بهره‌وری به تلاشی همه‌گیر تبدیل شد (علاقه‌بند، ۱۳۷۶: ۴۳). استفاده از واژه بهره‌وری نزدیک به مفهوم کنونی آن، نخستین‌بار توسط «فرانسوا کنه» ریاضیدان و اقتصاددان طرفدار مکتب «حکومت طبیعت» انجام شد (طالب‌زاده، ۱۳۹۵: ۴). بدین ترتیب، تلاش و برداشت علمی پیرامون «بهره‌وری» دارای سابقه‌ای چندصد ساله است. امروزه بهره‌وری نوعی دیدگاه فکری با رویکرد هوشمندانه کارکردن و عمل کردن است که فراتر از یک معیار و شاخص اقتصادی به آن نگریسته می‌شود. در حقیقت، یک رویکرد جامع، فرهنگ و نگرش نظام‌گرا و یک کل مرکب از همه اجزا مطرح است؛ به‌گونه‌ای که می‌تواند بر هریک از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فضای جغرافیایی، سازمان یا افراد تأثیر

¹ Quesnay

² Littré

متقابل داشته باشد. براساس این، اهمیت آن نیز در تمامی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و صنعتی به‌طور جدی شایان توجه است (سلیم‌پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۳).

واژه بهره‌وری^۱ در فرهنگ واژگان فارسی به معنای سودمندی، مفیدبودن و کامیابی است. از جنبه کاربردی، بهره‌وری را به معنای استفاده مطلوب، مؤثر و بهینه از مجموعه امکانات، ظرفیت‌ها، سرمایه‌ها، منابع و فرصت‌ها می‌توان تعریف کرد (سلیم‌پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۵). به تعبیر دیگر، بهره‌وری عبارت است از به دست آوردن حداکثر سود ممکن با بهره‌گیری و استفاده بهینه از نیروی کار، توان، استعداد و مهارت نیروی انسانی، زمین، ماشین، پول، زمان، مکان و غیره به‌منظور ارتقای رفاه جامعه (صفاری‌دربری و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۳۴)؛ از این‌رو، گفتنی است بهره‌وری استفاده مؤثر و بهینه از زمان و ارزش حاصل از سرمایه، عمر، فکر، اندیشه و توان‌ها و استعدادها در یک واحد زمان و استفاده مطلوب از همه لحظات است (منادی و همکاران، ۱۳۹۹).

در تبیین مفهوم بهره‌وری توسط سازمان همکاری اقتصادی اروپا^۲ که هر ساله در کشورهای اروپایی به‌ویژه «گروه ۲۰» پایش و بررسی می‌شود، آمده است که «بهره‌وری معمولاً به‌عنوان نسبتی بین حجم خروجی و حجم ورودی‌ها تعریف می‌شود. به عبارت دیگر، میزان کارآمدی نهاده‌های تولید، مانند نیروی کار و سرمایه را در یک اقتصاد اندازه‌گیری می‌کند تا سطح تولید معینی ایجاد شود. به‌طور کلی، معیارهای بهره‌وری را می‌توان به‌عنوان معیارهای بهره‌وری تک عاملی (ارتباط یک معیار تولید به یک معیار واحد از ورودی، برای مثال، بهره‌وری نیروی کار) یا معیارهای بهره‌وری چندعاملی (ارتباط اندازه‌گیری از خروجی به مجموعه‌ای از نهاده‌ها، برای مثال، بهره‌وری چندعاملی) طبقه‌بندی کرد. بهره‌وری منبع اصلی رشد اقتصادی و رقابت‌پذیری در نظر گرفته می‌شود» (OECD, 2023). کارگزاری بهره‌وری اروپا^۳ ضمن اینکه از بهره‌وری به‌عنوان یک دیدگاه فکری یاد می‌کند و هدف آن را تلاش در جهت بهبود وضعیت موجود می‌داند، «درجه استفاده مؤثر از هریک از عوامل تولید» را به‌عنوان تعریف بهره‌وری می‌پذیرد. همچنین، طبق نتایج بررسی‌های این کارگزاری، برجسته‌ترین عوامل با اثرگذاری مستقیم بر بهره‌وری شامل عملکرد یا استعداد مدیریتی، کیفیت سرمایه انسانی و غیرانسانی، سرمایه فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)، تحقیق و توسعه (R&D)، نوآوری محصول و یادگیری از طریق انجام هستند (Boel, 2003: 328).

سازمان بین‌المللی کار^۴، بهره‌وری را نحوه استفاده کارآمد از منابع می‌داند و می‌توان آن را برحسب تمام عوامل تولید ترکیبی (بهره‌وری کل عوامل) یا برحسب بهره‌وری نیروی کار اندازه‌گیری کرد که به‌عنوان تولید یا ارزش افزوده تقسیم بر مقدار کار استفاده‌شده برای تولید آن محصول تعریف می‌شود. بهره‌وری نیروی کار زمانی افزایش می‌یابد که ارزش افزوده از طریق استفاده بهتر، هماهنگی و غیره از همه عوامل تولید افزایش یابد. ارزش افزوده ممکن است زمانی افزایش یابد که نیروی کار هوشمندتر، سخت‌تر، سریع‌تر یا با مهارت‌های بهتر کار کند؛ اما با استفاده از ماشین‌آلات بیشتر یا بهتر، کاهش اتلاف مواد اولیه یا با معرفی نوآوری‌های فناوری‌ها افزایش می‌یابد. در این میان، بهره‌وری نیروی کار کارایی کشوری را اندازه‌گیری می‌کند که با استفاده از نهاده‌ها در یک اقتصاد برای تولید کالاها و خدمات استفاده می‌شود و معیاری از رشد اقتصادی، رقابت‌پذیری و استانداردهای زندگی در یک کشور ارائه می‌دهد. دولت‌ها، کارگران و کارفرمایان به‌دنبال افزایش

¹ Productivity

² OECD

³ EPA

⁴ ILO

بهره‌وری یکپارچه هستند؛ زیرا عمدتاً بهره‌وری نقطه عطف بهبود استانداردهای زندگی، پایدارترین راه خروج از فقر شغلی و مبنای (و معیار) رقابت‌پذیری در بازارهای جهانی است (ILO, 2015).

با توجه به اینکه افزایش بهره‌وری از بنیادی‌ترین راهکارهای کسب سود بیشتر و به تأسی از آن، تأمین رفاه و زیست بهتر افراد جامعه است، درک عوامل اثرگذار بر بهبود و ارتقای بهره‌وری از اهداف اساسی محققان در این زمینه است. بر پایه مطالعات تجربی گذشته و الگوهای نظری برآورد بهره‌وری، عوامل اثرگذار بر آن را می‌توان به‌طور کلی در چهار گروه مطرح کرد؛ نخست، سرمایه انسانی؛ براساس چارچوب نظری موجود، با افزایش سطح آموزش نیروی انسانی می‌توان تولید نهایی را افزایش داد. همچنین، سرمایه انسانی از طریق تسهیل دستیابی به فناوری‌های پیشرفته باعث افزایش بهره‌وری می‌شود. دوم، سرمایه فیزیکی بنگاه: افزایش تجهیزات سرمایه‌ای به نیروی کار امکان تولید محصول بیشتر را می‌دهد و درنهایت، به افزایش بهره‌وری منجر می‌شود. سوم، سرمایه دانشی بنگاه: این عامل غالباً با محاسبه شاخص‌هایی همچون مخارج تحقیق و توسعه^۱، سرمایه‌گذاری در نوآوری و فناوری مؤسسه بررسی می‌شود و بنیان استدلال این است که با پیشرفت فناوری به‌ازای هر واحد منابع انسانی، مقدار تولید بیشتری می‌توان داشت (سلیم‌پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۶-۲۵۷). چهارم، اصلاح فرایندها: طبق نظریه حاکم، فرایندهای تولید خروجی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که حداقل منابع را مصرف کنند و حداکثر خروجی را تولید کنند. برای این منظور، لازم است فرایندها را بررسی و نقاط ضعف و قوت را شناسایی کرد، راه‌حل‌های جایگزین را پیدا و آزمایش کرد و پس از اطمینان از نتایج مطلوب پیاده‌سازی کرد (فرنچ و اچ.بل، ۱۴۰۰: ۸۲).

سابقه مطالعات مربوط به بررسی و چاره‌اندیشی ارتقای بهره‌وری موقوفات در ایران به پژوهش کریمی (۱۳۷۹) بازمی‌گردد که براساس استدلال صورت گرفته، استفاده بهینه از موقوفات یک وظیفه در چارچوب مشی امانت‌داری است. همچنین، برای افزایش بهره‌وری موقوفات باید افراد مطلع و کاربلد به‌عنوان متولی برگزیده شوند. امیددانی (۱۳۷۹) در مطالعه‌ای با عنوان «راه‌های افزایش بهره‌وری موقوفات» اذعان داشته است که با بالا رفتن ارزش افزوده در رقبات موقوفه میزان بهره‌وری افزایش چشمگیری پیدا می‌کند. به عبارتی، چنانچه فرهنگ ایجاد ارزش افزوده از رقبات موقوفات در بین مسئولان و مدیران و رؤسای ادارات اوقاف به‌طور جدی گسترش یابد، بهره‌وری از موقوفات افزایش می‌یابد. راه‌هایی نظیر رشد ابتکار و خلاقیت در خصوص رقبات موقوفاتی که دارای استعداد سرمایه‌گذاری هستند و مشورت با اهل فن می‌تواند از طریق ایجاد ارزش افزوده رقبات، بهره‌وری موقوفات را بهبود بخشند.

عبادی (۱۳۸۸) در نتیجه‌گیری پژوهش آورده است که تجربه «هیئت امنای کل اوقاف کویت» و «بنیاد جهانی وقف» وابسته به بانک توسعه اسلامی نمونه‌های خوبی برای مدیریت نوین و اقتصادی موقوفات در کشور است. به کمک این نهادها می‌توان از ابزارهای جدید سرمایه‌گذاری و افزایش بهره‌وری و درآمد برای اهداف وقفی گام برداشت. ازجمله روش‌ها و قالب‌های جدید وقفی نظیر سهام وقفی، وقف نقد و اسناد قرضه، زمینه خوبی برای بهره‌وری بهتر وقف و ورود به بازار سهام مالی هستند. سجادی‌جزی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به‌منظور بررسی جنبه‌های مختلف اقتصادی موقوفات و چگونگی ارتقای آنها بیان داشته است «اجاره» یکی از رایج‌ترین روش‌های سرمایه‌گذاری و بهبود بهره‌وری موقوفات است که در آن واقف حتی می‌تواند مدت اجاره را تمدید کند یا به هزینه آن بیفزاید؛ علاوه بر آن، متولی وقف در صورت اجازه و شرط واقف، صلاحیت تمدید قرارداد اجاره را دارد. براساس نتیجه مطالعه درخشان و طغیانی (۱۳۹۶) با موضوع «تحلیل راهبردهای

¹ R & D

ارتقای بهره‌وری و توسعه وقف علم و فناوری ایران»، ازجمله راهبردهای اصلی و لازم برای ارتقای بهره‌وری موقوفات در حوزه علم و فناوری، نهادسازی، شفاف‌سازی و اطلاع‌رسانی هستند. نریمانی‌زمان‌آبادی و ابراهیمی سالاری (۱۳۹۶) در فرجام تحقیقی با موضوع «نقش دانش فقه در احیا و ارتقای بهره‌وری موقوفات» اذعان داشته‌اند که در خصوص اموال وقفی که از کارآمدی و درآمدزایی خارج شده‌اند یا احتمال زیاد دارد که خارج شوند، با تبدیل شدن به اسکناس و ارز، از رکود و بی‌حاصلی خارج می‌شوند و در زمینه‌هایی همچون علم و فناوری بیشتر اثر خواهند داشت. به عبارتی، تبدیل و فروش مال وقفی به‌عنوان یکی از راهکارهای احیا و ارتقای بهره‌وری موقوفاتی مطرح شده است که امروزه کارآیی سابق را ندارند.

درنهایت، از بررسی مطالعات قبلی درزمینه بهره‌وری موقوفات می‌توان نتیجه گرفت رویکرد غالب مبتنی بر شناسایی عوامل موردی اثرگذار بر بهره‌وری موقوفات بوده است و هیچ‌یک از تحقیقات قبلی به بررسی راهبردی موضوع به‌ویژه با رویکرد آینده‌نگاری و درک پیشران‌های کلیدی نپرداخته است؛ ازاین‌رو، مطالعه کنونی با پژوهش‌های قبلی تمایز دارد.

۳- روش پژوهش

این تحقیق از نوع کاربردی (تصمیم‌گرا) است. از لحاظ فرایند اجرا نیز یک پژوهش آمیخته به شمار می‌رود؛ به‌گونه‌ای که با انجام مطالعه اسنادی، مصاحبه با نخبگان و تکمیل پرسشنامه‌های کمی، داده‌ها و اطلاعات لازم در جهت هدف تحقیق تهیه شده‌اند. در تشریح اقدامات انجام‌شده به‌منظور انجام این پژوهش گفتنی است در گام اول، چارچوب نظری و تعدادی از گزاره‌های اولیه مربوط به عوامل اثرگذار بر بهره‌وری موقوفات روستایی به کمک مطالعه اسنادی و بررسی تحقیقات پیشین جمع‌آوری شدند. در گام دوم، مصاحبه اولیه (به‌صورت نیمه‌ساختاریافته) با نخبگان و مطلعین در دسترس (مشمول بر کارکنان اداره اوقاف شهرستان بیرجند و تعدادی از بهره‌برداران رقبات موقوفات در روستاهای منتخب شهرستان که با روش گلوله برفی انتخاب شده‌اند) به‌منظور تکمیل فهرست گزاره‌های اثرگذار بر بهره‌وری موقوفات روستایی در شهرستان بیرجند صورت گرفت. در گام سوم، ابتدا تجمیع گزاره‌های شناخته‌شده از مراحل اول و دوم توسط محقق صورت گرفت و سپس برای احصای فهرست نهایی عوامل به کمک گروه نخبگان در قالب روش دلفی، فهرست تهیه‌شده در اختیار افراد قرار داده شد. این مرحله شامل دو دور رفت و برگشت بین گروه نخبگان با پژوهشگر بوده است که درنهایت از مجموع ۲۲ عامل، ۱۴ گزاره به تأیید اعضا رسید. در گام چهارم، به کمک فهرست عوامل تأییدشده در مرحله قبل، پرسشنامه‌ای در چارچوب روش تحلیل ماتریس اثرات متقاطع، تنظیم و توسط نخبگان (۱۲ نفر) تکمیل شد که پس از آن به کمک نرم‌افزار میک مک داده‌ها تحلیل و خروجی‌های لازم استخراج شدند.

به‌منظور رعایت روایی و افزایش پایایی داده‌ها، در مرحله نمونه‌های انتخابی رویکرد تنوع نمونه‌ها (اعم از مدیران، کارکنان و بهره‌برداران موقوفات) اتخاذ شد و درنهایت نیز یافته‌ها و گزارش تهیه‌شده به رؤیت و تأیید خبرگان مشارکت‌کننده در تحقیق رسیده است. در این پژوهش دو روش دلفی و تحلیل ماتریس اثرات متقاطع استفاده شده‌اند که استفاده از روش اول به دلیل ناشناخته‌بودن عوامل اثرگذار بر بهبود بهره‌وری موقوفات روستایی بوده و استفاده از روش دوم نیز به دلیل کارکرد تأییدشده این روش در برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه است.

روش دلفی: یک روش ارتباطی ساختاردار است که به‌منظور پیش‌بینی سامانمند و تعاملی با تکیه بر هم‌اندیشی خبرگان ابداع شده است. به عبارتی، هدف اصلی روش دلفی دستیابی به قابل اطمینان‌ترین اجماع گروهی از نظرات خبرگان به‌واسطه مجموعه‌ای از پرسش‌های متمرکز همراه با بازخورد نظارت‌شده است. با کسب اجماع گروهی از خبرگان توسط این فرایند،

پژوهشگران می‌توانند مسائل را شناسایی و اولویت‌بندی کنند و چارچوبی را برای تشخیص آنها توسعه دهند. در چارچوب این روش، ابتدا پرسشی مطرح می‌شود و جواب‌های افراد دریافت می‌شوند، در مرحله بعدی، پاسخ‌های افراد از دور قبل به همراه پاسخ‌های احتمالی دریافت‌شده از مطالعه اسنادی ترکیب می‌شوند و مجدد با تکرار همان سؤال اولیه به همراه پاسخ‌ها، به افراد عودت داده می‌شوند تا نظرات خود را درباره پاسخ‌های قبلی بیان کنند. این فرایند تکرار می‌شود تا یک اجماع اتفاق افتد (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۹). در این تحقیق در هر دور، از خبرگان خواسته شد امتیاز مربوط به هر گزاره را در قالب طیف لیکرت اعلام کنند. در دو دور اجماع نظرات در خصوص گزاره‌ها صورت گرفت؛ زیرا انحراف از معیار گزاره‌ها کمتر از یک به دست آمده است. همچنین، با توجه به اینکه نتایج ضریب کندال ۰/۸۹ به دست آمد، یعنی بزرگ‌تر از ۰/۵ (همان منبع)، سطح توافق نظرات تأیید شده است.

روش تحلیل ماتریس اثرات متقاطع: یک روش تحلیلی است که برای بررسی تأثیرات متقابل بین عوامل مختلف در یک الگوی تحلیلی استفاده می‌شود. این روش از یک ماتریس از احتمالات اولیه و احتمالات شرطی و روابط جهت‌دار تأثیرات متقابل رویدادها و نیروهای پیشران شکل می‌گیرد. با استفاده از این روش، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هریک از عوامل را می‌توان ارزیابی و ارتباطات میان آنها را مشخص کرد. این روش معمولاً برای تحلیل و پیش‌بینی تأثیرات متقابل در زمینه‌های مختلف از جمله مدیریت کسب‌وکار، آینده‌پژوهی و مطالعات ساختاری - تفسیری استفاده می‌شود (بکامیری و همکاران، ۱۴۰۰).

گروه خبرگان و پرسش‌شوندگان تحقیق مشتمل بر ۱۲ نفر بوده است که بیشترین تعداد شامل بهره‌برداران و متولیان رقبات موقوفات و در مراتب بعدی، مدیران و کارشناسان اجرایی و در نهایت، هیئت علمی دانشگاه بوده‌اند. از حیث تحصیلات نیز عمده افراد دارای مدرک تحصیلی کارشناسی و سپس کارشناسی ارشد بوده‌اند. مدیریت دولتی، اقتصاد، برنامه‌ریزی روستایی، کشاورزی و الهیات اعم تخصص افراد مذکور بوده است.

جدول ۱- مشخصات فردی گروه خبرگان

Table 1- Personal Information of the Expert Group

تحصیلات			شغل		
دکتری	کارشناسی ارشد	کارشناسی	بهره‌بردار	مدیر و کارشناس اجرایی	هیئت علمی دانشگاه
۱	۵	۶	۷	۴	۱

۴- یافته‌های پژوهش

از مجموع بررسی‌های اسنادی و گردآوری نظرات مطلعین حوزه موقوفات روستایی در شهرستان بیرجند به کمک روش دلفی ۱۴ گزاره (پیشران) شناسایی شدند. ازجمله عوامل اثرگذار (پیشران‌ها) بر بهبود بهره‌وری موقوفات روستایی، به مواردی همچون «اصلاح فرایندها و تقویت نقش مدیران محلی در امور نهادی»، «تسهیل دستیابی به فناوری‌های پیشرفته»، «افزایش سطح آموزش نیروی انسانی به‌ویژه سواد دیجیتال»، «برگزیدن افراد مطلع و کاربلد به‌عنوان متولی» و «مشورت بهره‌برداران با اهل فن و متخصصان» می‌توان اشاره کرد که شرح پیشران‌ها در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲- عوامل اثرگذار بر توسعه بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند (خروجی روش دلفی)

Table 2- Factors Affecting the Development of Productivity of Rural Endowments in Birjand County (Delphi Method Output)

عنوان مختصر عامل	شرح عامل
فرایندها	اصلاح فرایندها و تقویت نقش مدیران محلی در امور نهادی
فناوری	تسهیل دستیابی به فناوری‌های پیشرفته
سواد	افزایش سطح آموزش نیروی انسانی به‌ویژه سواد دیجیتال
فرد متبحر	برگزیدن افراد مطلع و کاربلد به‌عنوان متولی
مشاوره	مشورت بهره‌برداران با اهل فن و متخصصان
خلاقیات	رشد ابتکار و خلاقیت در خصوص رقابت موقوفاتی
اقتصادنگر	حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح
اجاره	اجاره‌دادن موقوفات
فروش	فروش برخی اموال وقفی و تبدیل آنها به پول و ارز
تولید مزیتی	توسعه کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت
تشویق جوان	ارائه مشوق برای متولی‌گری جوانان
آبیاری نوین	نوسازی و بهسازی روش‌های آبیاری
تأمین مالی	حمایت‌گری مالی از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری
گروه توسعه	راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور

پس از شناسایی عوامل اثرگذار، امتیازات «شدت اثر» هریک از عوامل در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع (در محیط نرم‌افزار میک مک) برحسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بین ۰ تا ۳ سنجیده شد که عدد صفر معرف «بدون تأثیر»، عدد ۱ معرف «تأثیر ضعیف»، عدد ۲ معرف «تأثیر متوسط» و عدد ۳ معرف «تأثیر زیاد» بوده است. براساس خروجی به‌دست‌آمده، ابعاد ماتریس ۱۴*۱۴ بوده است و تعداد تکرارها ۳ بار در نظر گرفته شد. شاخص پرشدگی ماتریس نیز ۹۲/۹ درصد بوده و نشان‌دهنده این واقعیت است که در بیش از ۹۲ درصد، عوامل بر یکدیگر اثر داشته‌اند. همچنین، از مجموع ۱۸۲ رابطه، ۶۹ رابطه معادل ۳۸ درصد دارای اثرات متقاطع ۳ (زیاد)، ۶۴ رابطه معادل ۳۵ درصد دارای اثرات متقاطع ۲ (متوسط) و ۴۹ رابطه معادل ۲۷ درصد دارای اثرات متقاطع ۱ (کم) بوده‌اند. براساس این، روابط با اثرگذاری «زیاد» نسبت به سایر روابط دارای فزونی بیشتری بوده است.

جدول ۳- تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل

Table 3- Initial Analysis of Cross-Impact Matrix Data

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
فراوانی	۱۴*۱۴	۳	۱۴	۴۹	۶۴	۶۹	۱۸۲	۹۲/۹

براساس ماتریس اثرات مستقیم، جمع سطرهای ماتریس نشان‌دهنده میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها بیان‌کننده میزان اثرپذیری یک عامل از سایر عوامل است. بررسی اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل مؤثر در بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند نشان داد در وضعیت اثرگذاری، عوامل «حمایت‌گری مالی از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری (تأمین مالی)»، «راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور (گروه توسعه)» و «افزایش سطح

آموزش نیروی انسانی به‌ویژه سواد دیجیتال (سواد) و در وضعیت اثرپذیری نیز عوامل «توسعه کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت (تولید مزیتی)»، «حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح (اقتصادنگر)» و «تسهیل دستیابی به فناوری‌های پیشرفته (فناوری)» در بالاترین سطح قرار دارند.

جدول ۴- میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

Table 4- Level of Impact and Direct Effectiveness of Factors

میزان اثرپذیری	میزان اثرگذاری	عوامل
۲۱	۳۰	اصلاح فرایندها و تقویت نقش مدیران محلی در امور نهادی (فرایندها)
۳۳	۲۵	تسهیل دستیابی به فناوری‌های پیشرفته (فناوری)
۲۸	۳۱	افزایش سطح آموزش نیروی انسانی به‌ویژه سواد دیجیتال (سواد)
۲۳	۲۶	برگزیدن افراد مطلع و کاربلد به‌عنوان متولی (فرد متبحر)
۲۵	۲۹	مشورت بهره‌برداران با اهل فن و متخصصان (مشاوره)
۲۶	۲۴	رشد ابتکار و خلاقیت در خصوص رقابت موقفاتی (خلاقیت)
۳۴	۳۰	حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح (اقتصادنگر)
۲۶	۲۱	اجاره‌دادن موقوفات (اجاره)
۲۳	۲۰	فروش برخی اموال وقفی و تبدیل آنها به پول و ارز (فروش)
۳۴	۲۸	توسعه کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت (تولید مزیتی)
۲۹	۲۸	ارائه مشوق برای متولی‌گری جوانان (تشویق جوان)
۳۱	۲۸	نوسازی و بهسازی روش‌های آبیاری (آبیاری نوین)
۲۶	۳۲	حمایت‌گری مالی از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری (تأمین مالی)
۲۵	۳۲	راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور (گروه توسعه)
۳۸۴	۳۸۴	جمع کل

متغیرها براساس موقعیت قرارگیری در نقشه اثرگذاری - اثرپذیری به چهار نوع تقسیم می‌شوند: نخست، متغیرهای ناحیه ۱ (دووجهی یا راهبردی) هستند که دارای دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادند و هر تغییری روی این متغیرها در سایر متغیرها نیز واکنش و تغییری ایجاد خواهد کرد. در این تحقیق متغیرهای ناحیه یک شامل سواد، تشویق جوان، آبیاری نوین، اقتصادنگر و تولید مزیتی است. دوم، متغیرهای ناحیه ۲ (تأثیرگذار) هستند که بیش از اینکه از نظام تأثیر بپذیرند بر آن تأثیر می‌گذارند. براساس خروجی نرم‌افزار میک مک در این تحقیق مواردی نظیر فرایندها، فرد متبحر، گروه توسعه، مشاوره و تأمین مالی را می‌توان عوامل تأثیرگذار قلمداد کرد. سوم، متغیرهای ناحیه ۳ (مستقل) هستند که به‌طور متوسط اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند؛ به این معنا که زیاد از نظام تأثیر نمی‌پذیرد و زیاد بر آن تأثیر نمی‌گذارد. در این ناحیه عوامل خلاقیت، اجاره و فروش وجود دارند. چهارم، متغیرهای ناحیه ۴ (تأثیرپذیر) هستند که متغیرهای این ناحیه تأثیرگذاری کمی بر نظام دارند و خود تابع تغییرات در سایر متغیرها هستند. طبق بررسی‌های صورت گرفته و خروجی نرم‌افزار میک مک، تنها متغیر فناوری در این ناحیه قرار می‌گیرد.

همچنین، پراکنش متغیرها روی نقشه اثرگذاری - اثرپذیری نشان‌دهنده ویژگی کلی نظام از حیث پایداری یا ناپایداری نظام است. نظام‌های ناپایدار با متغیرهایی که هم اثرگذار و هم اثرپذیر هستند، تحولات شدیدی در آینده خواهند داشت و وضعیت کنونی آنها پایدار نخواهد ماند. در این حالت، پراکنش متغیرها لوزی شکل و از جنوب غربی به شمال شرقی نمودار

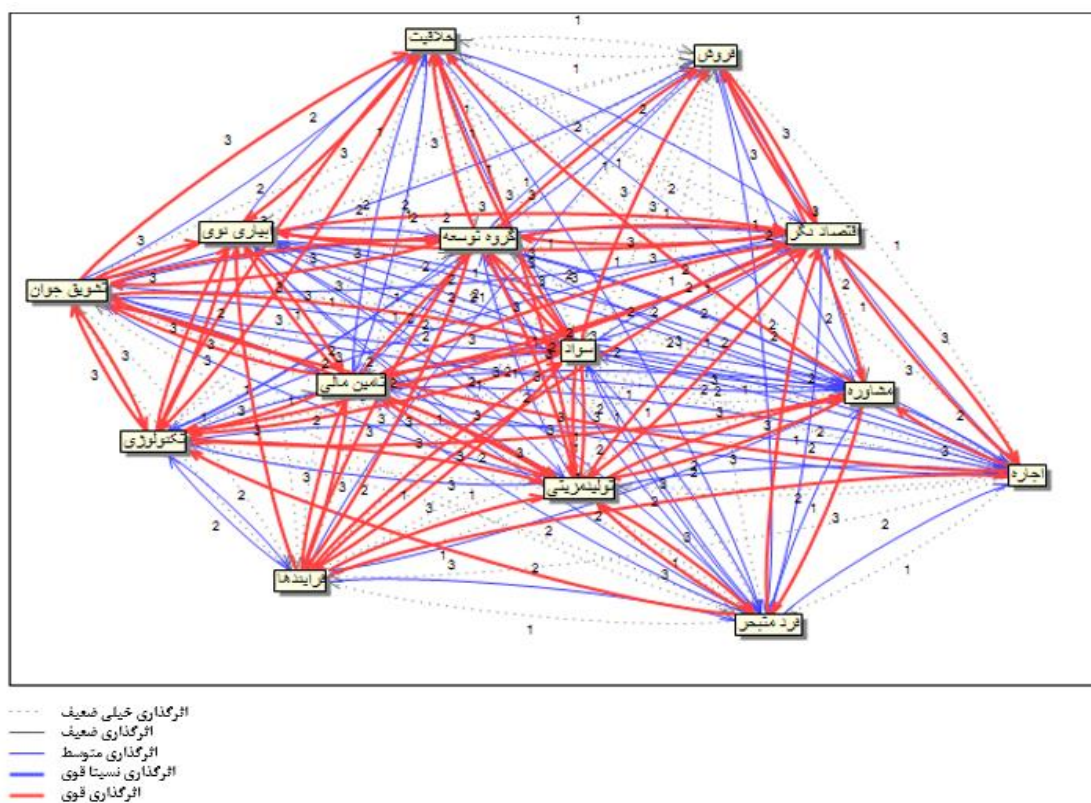
خواهد بود؛ اما در صورتی که دارای تعداد زیادی عوامل اثرگذار و در سمت مقابل تعداد زیادی عوامل اثرپذیر باشد و پراکنش متغیرها به شکل L از سمت چپ نمودار ظاهر شود، نظام پایدار است و شرایط کنونی نظام در آینده تغییر چندانی نخواهد کرد (دارابی و فنی، ۱۴۰۰: ۱۲۷). مطابق نتایج خروجی میک مک، براساس نظرات خبرگان محلی و نتایج به دست آمده در خصوص عوامل اثرگذار بر بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند، وضعیت تاحدودی مبین ناپایداری است و شرایط کنونی حاکم بر نظام در آینده نزدیک تغییر خواهد کرد.

شکل ۱- نقشه اثرگذاری - اثرپذیری نظام و نواحی چهارگانه آن

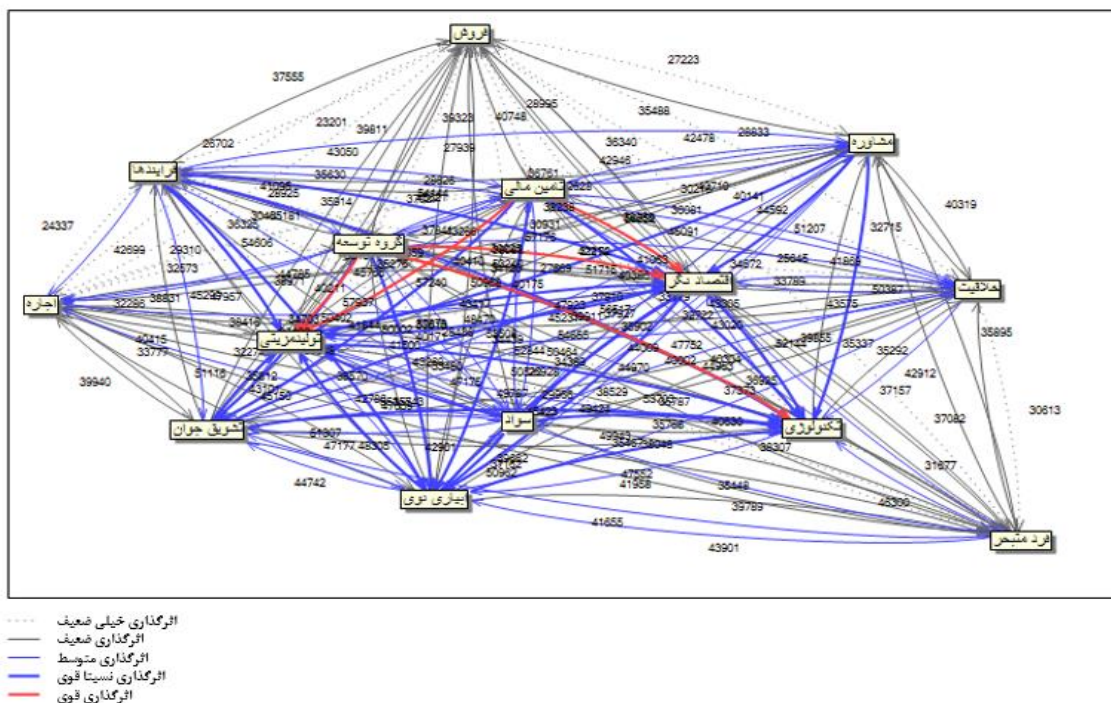
Figure 1- System Impact-Influence Map and its Quadrant Regions

پس از درک وضعیت استقرار عوامل در دستگاه چهاروجهی فوق، به منظور آگاهی‌یافتن از اینکه هریک از عوامل تابع چه نظام روابطی و به چه میزانی تأثیرپذیر یا اثرگذار بر دیگر عوامل است، نمودار اثرگذاری روابط متغیرها (عوامل) به شکل زیر ترسیم شده است. این نمودار در قالب خطوط قرمز و آبی نشان داده می‌شود که انتهای هر خط با یک پیکان نشان داده شده و نشان‌دهنده جهت اثرگذاری متغیر است. خطوط قرمز نشان‌دهنده اثرگذاری شدید عوامل بر یکدیگر است و خطوط آبی، با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد. چگونگی و نحوه روابط مستقیم و غیرمستقیم هرکدام از متغیرهای شناسایی شده در نرم‌افزار میک مک، در پنج پوشش ۵، ۲۵، ۵۰، ۷۵ و ۱۰۰ درصد تحلیل می‌شود. هرکدام از این پوشش‌ها روابط ضعیف، میانه و قوی بین متغیرها را نشان می‌دهد. از آنجا که پوشش ۱۰۰ درصد تمامی تأثیرات متغیرها را از بسیار قوی تا بسیار ضعیف نشان می‌دهد، در این قسمت نمودار اثرگذاری عوامل با پوشش ۱۰۰ درصد نشان داده شده است. برآیند نمودارهای ترسیم شده نشان می‌دهد عمده عوامل از حیث اثرگذاری مستقیم، تأثیرات قوی دارند. از منظر اثرگذاری غیرمستقیم نیز تأثیر عوامل از نوع نسبتاً قوی و متوسط ارزیابی شده است.

شکل ۲- نمودار چرخه اثرگذاری مستقیم با پوشش ۱۰۰ درصد

Figure 2- Direct Impact Cycle Diagram with 100% Coverage

شکل ۳- نمودار چرخه اثرگذاری غیرمستقیم با پوشش ۱۰۰ درصد

Figure 3- Indirect Impact Cycle Diagram with 100% Coverage

با توجه به اینکه برای محاسبات اثرات غیرمستقیم، در نرم‌افزار میک مک ماتریس مربوطه چندبار به توان می‌رسد، جمع اثرگذاری و اثرپذیری‌های غیرمستقیم اعداد چندرقمی درمی‌آید و مقایسه آن با اثرهای مستقیم دشوار می‌شود. به‌منظور حل این مسئله، نرم‌افزار جدول سهم عوامل براساس اثرات مستقیم و غیرمستقیم در مقیاس ۱۰ هزار ارائه می‌دهد. براساس این، مجموع اثرگذاری‌ها و اثرپذیری‌ها ۱۰ هزار محاسبه شده و سهم هرکدام از عوامل از این عدد نشان‌دهنده سهم آن از کل نظام است.

بر پایه نگرش نظام‌واره، تحولات جامعه معطوف به اثرات مجموعه‌ای از عوامل است که در واقعیت به‌صورت هم‌افزار (اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم بر دیگر عوامل) عمل می‌کنند؛ تطبیق وضعیت اثرگذاری/اثرپذیری عوامل (اعم از نوع مستقیم و غیرمستقیم) کمک خواهد کرد که در مراحل بعدی آینده‌نگاری^۱ موضوع، می‌تواند در ترسیم و اولویت‌بندی اقدامات اهمیت به‌سزایی داشته باشد؛ بنابراین در جدول‌های زیر، سهم عوامل در اثرگذاری و اثرپذیری به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در بهبود بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند مقایسه شده است که گفتنی است این عوامل همان پیشران‌های کلیدی هستند. بنا به اطلاعات جدول‌های مذکور، عامل «حمایت‌گری مالی از بهره‌برداران خرد با سازوکاری نظیر صندوق‌های خرد اعتباری (تأمین مالی)» به‌طور مستقیم بیشترین اثرگذاری و عامل «حاکم‌شدن رویکرد مدیریت اقتصادی در تمامی سطوح (اقتصادنگر)» به‌طور مستقیم بیشترین اثرپذیری را در بهبود بهره‌وری موقوفات روستایی شهرستان بیرجند خواهد داشت. در حالت غیرمستقیم نیز بیشترین اثرگذاری مربوط به عامل «راه‌اندازی گروه‌های توسعه روستایی موقوفه‌محور (گروه توسعه)» و بیشترین اثرپذیری نیز مربوط به عامل «توسعه کشت محصولات راهبردی و دارای مزیت (تولید مزیتی)» خواهد بود.

جدول ۵- سهم عوامل در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم بهره‌وری موقوفات روستایی

Table 5- Share of Factors in the Direct Impact and Susceptibility of Rural Endowment Productivity

اثرپذیری	عامل	اثرگذاری	عامل	مرتبه
۸۸۵	اقتصادنگر	۸۳۳	تأمین مالی	۱
۸۸۵	تولید مزیتی	۸۳۳	گروه توسعه	۲
۸۵۹	فناوری	۸۰۷	سواد	۳
۸۰۷	آبیاری نوین	۷۸۱	فرایندها	۴
۷۵۵	تشویق جوان	۷۸۱	اقتصادنگر	۵
۷۲۹	سواد	۷۵۵	مشاوره	۶
۶۷۷	خلاقیت	۷۲۹	تولید مزیتی	۷
۶۷۷	اجاره	۷۲۹	تشویق جوان	۸
۶۷۷	تأمین مالی	۷۲۹	آبیاری نوین	۹
۶۵۱	مشاوره	۶۷۷	فرد متبحر	۱۰
۶۵۱	گروه توسعه	۶۵۱	فناوری	۱۱
۵۹۸	فرد متبحر	۶۲۵	خلاقیت	۱۲
۵۹۸	فروش	۵۴۶	اجاره	۱۳
۵۴۶	فرایندها	۵۲۰	فروش	۱۴

^۱ مرحله تدوین سناریوهای آینده

جدول ۶- سهم عوامل در اثرگذاری و اثرپذیری غیرمستقیم بهره‌وری موقوفات روستایی

Table 6- Share of Factors in the Indirect Impact and Susceptibility of Rural Endowment Productivity

مرتبه	عامل	اثرگذاری	عامل	اثرپذیری
۱	گروه توسعه	۸۳۰	تولید مزیتی	۸۷۳
۲	تأمین مالی	۸۲۱	اقتصادنگر	۸۶۳
۳	سواد	۷۹۱	فناوری	۸۵۱
۴	فرایندها	۷۸۴	آبیاری نوین	۸۰۵
۵	اقتصادنگر	۷۶۹	تشویق جوان	۷۶۳
۶	مشاوره	۷۴۱	سواد	۷۳۱
۷	تولید مزیتی	۷۴۱	تأمین مالی	۶۸۶
۸	آبیاری نوین	۷۳۴	اجاره	۶۸۲
۹	تشویق جوان	۷۳۳	خلاقیت	۶۸۰
۱۰	فرد متبحر	۶۸۱	گروه توسعه	۶۵۷
۱۱	فناوری	۶۵۲	مشاوره	۶۴۸
۱۲	خلاقیت	۶۳۱	فرد متبحر	۶۰۶
۱۳	اجاره	۵۵۵	فروش	۶۰۰
۱۴	فروش	۵۲۹	فرایندها	۵۴۹

۵- نتیجه‌گیری

موقوفات ازجمله منابع اقتصادی و اجتماعی ارزشمند در جامعه اسلامی هستند که با هدف حمایت از فقرا، ترویج علم و فرهنگ، تقویت عبادات و خیرات و غیره تأسیس شده است. بهره‌وری آن به معنای استفاده بهینه و بهتر از موقوفات، یک الزام و ضرورت جدی است؛ زیرا افزایش بهره‌وری موقوفات می‌تواند به رشد اقتصادی جامعه کمک کند و به بهبود شرایط زندگی افراد منجر شود. با توجه به افزایش جمعیت، تغییرات اقتصادی و فرهنگی و نابسامانی‌های حاکم بر ساختار وقف، بهره‌وری مناسب از موقوفات با چالش‌های زیادی روبه‌رو شده است. این در حالی است که در صورت بهره‌ورسازی مناسب از موقوفات، به تحقق اهداف عالی دین و دنیا در جامعه کمک شایانی می‌توان کرد. از مطالعه انجام‌شده در راستای شناخت پیشران‌های کلیدی مؤثر در بهبود و ارتقای بهره‌وری موقوفات روستایی در شهرستان بیرجند می‌توان نتیجه گرفت پیشران‌های تأثیرگذار شامل اصلاح فرایندها، فرد متبحر، گروه توسعه، مشاوره و تأمین مالی بوده است که با نتایج مطالعات پژوهش کریمی (۱۳۷۹)، امیدانی (۱۳۷۹)، سجادی‌جزی (۱۳۹۴) و عبادی (۱۳۸۸) همسو بوده است. همچنین، تنها پیشران تأثیرپذیر در نقشه وضعیت نظام، فناوری بوده است؛ زیرا تأمین و تجهیز فناوری لازم برای موقوفات روستایی نیازمند منابعی است که با منافع حاصل از بهره‌وری می‌توان در راستای توسعه فناوری گام برداشت. به بیان دیگر، عوامل مذکور دارای تأثیر متقابلی‌اند که می‌توانند منفعی ازطریق بهره‌وری ایجاد کنند و نیز با منافع ناشی از بهره‌وری موقوفات، در حالت خودترمیمی قرار گیرند؛ درنهایت، دسترسی محدود بهره‌برداران و متولیان به منابع مالی و نیز کم‌دانشی افراد در انجام تغییرات به‌روز از موانع جدی شناخته شده‌اند که برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران دخیل در ناحیه می‌توانند در تصمیم‌گیری‌های خود، راهکار ایجاد

صندوق‌های خرد اعتباری و گروه‌های توسعه روستایی وقف‌محور را در دستور کار قرار دهند. برآیند این تحقیق می‌تواند پیشنهادات زیر را ارائه کند:

- باتوجه به جدی‌بودن مسئله بهره‌وری پایین موقوفات روستایی و در بسیاری از موارد مشاهده‌شده، از بین رفتن اصل رقبات، باید با بهره‌گیری از پیشران‌های شناسایی‌شده در این تحقیق، به تدوین سناریوها و برنامه‌های اجرایی متناظر آن در افق زمانی ۵، ۱۰ و ۱۵ ساله اقدام شود؛
- در ادارات شهرستانی اوقاف و امور خیریه باید مشاوران اقتصادی آشنا به فعالیت‌های روز به کار گرفته شوند یا اینکه با انعقاد تفاهم‌نامه با دانشگاه‌های استان، از خبرگان دانشگاه استفاده شود؛
- برای افق کوتاه‌مدت و موقتی باید از منابع مالی در اختیار اداره کل اوقاف و امور خیریه استان (بدون منوط‌کردن به درآمد‌های موقوفات روستایی)، سهمی برای توسعه و تجهیز فناوری و گسترش زیرساخت‌ها در سکونتگاه‌های روستایی دارای موقوفه تخصیص داده شود؛
- فعالیت‌ها و تولیدات اقتصادی مزیت‌دار به‌ازای هر دهستان تعیین شود و بهره‌برداران موقوفات به سوی آن سوق داده شوند.

منابع فارسی

- افراخته، ح. (۱۳۹۵). *رویکردهای برنامه‌ریزی روستایی ایران از منظر بومی‌سازی*، تهران: انتشارات دانشگاه خوارزمی.
- امیددانی، س.ح. (۱۳۷۹). راه‌های افزایش بهره‌وری موقوفات. *وقف میراث جاویدان*، ۳۰، ۷۸-۹۳.
- بکامیری، ح.، مهرآیین لگزبان، م.، پویا، ع.، و شریف، ح. (۱۴۰۰). آینده‌نگاری صنعت بانکداری با به‌کارگیری رویکرد سناریونویسی و ماتریس تأثیرات متقاطع. *مطالعات مدیریت کسب‌وکار هوشمند*، ۱۰ (۳۷)، ۲۳۳-۲۶۶.
- پیکنی، ت. (۱۴۰۱). *سرمایه در سده بیست و یکم*، مترجم ناصر زرافشان، تهران: انتشارات نگاه.
- حجی‌پور، م.، کریمی‌پور، ج.، حجی‌پور، گ.، و نعمتی، ف. (۱۳۹۸). تحلیل انباشت سرمایه وقف در نواحی خراسان جنوبی. *مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان*، ۱۴ (۲)، ۷۶-۶۰.
- دارابی، س.، و فنی، ز. (۱۴۰۰). شناسایی عوامل تأثیرگذار و پیشران‌های کلیدی در توسعه منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری (موردپژوهی: ایلام). *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس*، ۱۳ (۴۷)، ۱۱۹-۱۳۷.
- درخشان، م.، و طغیانی، م. (۱۳۹۶). تحلیل راهبردهای ارتقای بهره‌وری و توسعه وقف علم و فناوری ایران. *نخستین همایش ملی وقف و علم و فناوری (الگوهای توسعه و ترویج)*، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- رحمانی، ع.، وزیری‌نژاد، ر.، احمدی‌نیا، ح.، و رضائیان، م. (۱۳۹۹). مبانی روش‌شناختی و کاربردهای روش دلفی: یک مرور روایی. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۱۹ (۵)، ۵۱۵-۵۳۸.
- سجادی جزئی، س.م. (۱۳۹۴). جنبه‌های مختلف اقتصادی موقوفات و چگونگی ارتقای آنها. *وقف میراث جاویدان*، ۹۰، ۶۲-۴۱.
- سلیم‌پور، ا.، جمشیدی، د. و روستا، ع. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر عوامل موقعیتی بر رفتار خرید مصرف‌کنندگان به‌منظور بهره‌وری مراکز تجاری کیش. *مدیریت بهره‌وری*، ۱۷ (۲)، ۲۵۱-۲۷۲.
- سولقانی، ع. (۱۳۸۸). نقش وقت در توسعه جوامع روستایی. *وقف میراث جاویدان*، ۶۷، ۳۵-۳۰.
- شاطری، م.، حجی‌پور، م.، پور، س.، و حجی‌پور، گ. (۱۳۹۷). *سند راهبردی پنج‌ساله توسعه موقوفات استان خراسان جنوبی به‌منظور افزایش نقش و تأثیر آن در توسعه استان*. بیرجند: اداره کل اوقاف و امور خیریه استان خراسان جنوبی.

صفاری دربرزی، ع.، حیدری، س.، زارع احمدآبادی، ح.، و ابوئی مهریزی، ا. (۱۴۰۲). طراحی مدلی جهت سنجش ارتباط میان مؤلفه‌های مدیریت زیست‌محیطی، مدیریت کیفیت و بهره‌وری کارکنان (مورد مطالعه: شرکت‌های کوچک و متوسط استان یزد). مدیریت بهره‌وری، ۱۷(۳)، ۲۲۹-۲۶۲.

طالب‌زاده، ع. (۱۳۹۵). عوامل بهره‌وری نیروی انسانی در مدیریت سازمانی. کنفرانس بین‌المللی نخبگان مدیریت، تهران.

عبادی، ص. (۱۳۸۸). شیوه‌های جدید بهره‌وری و سرمایه‌گذاری اموال وقف. وقف میراث جاویدان، ۱۷(۶۵)، ۳۱-۱۴.

علاقه‌بند، ع. (۱۳۷۶). مدیریت عمومی، تهران: نشر روان.

علی اکبری، ا.، پوراحمد، ا.، و جلال‌آبادی، ل. (۱۳۹۷). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی. گردشگری و توسعه، ۱۷(۱)، ۱۵۶-۱۷۸.

فرنچ، و.، و اچ. بل، س. (۱۴۰۰). مدیریت تحول در سازمان، ترجمه سیدمهدی الوانی و حسن دانایی‌فرد، تهران: انتشارات صفار.

کریمی، ی. (۱۳۷۹). بهره‌وری موقوفات، موانع، راهکارها. وقف میراث جاوید، ۸(۳-۴)، ۱۲۳-۱۱۷.

محمودوندناهی‌دی، م.، و جابری خسروشاهی، ن. (۱۳۸۹). رابطه بهره‌وری کل عوامل تولید و بهره‌وری نیروی کار در ایران. مدل‌سازی اقتصادی، ۴(۲)، ۱۳۷-۱۶۴.

منادی، ع.، حسین‌زاده دلیر، ک.، و عزت پناه، ب. (۱۳۹۹). ارزیابی عوامل مؤثر در معرفی بازارهای سنتی ایران به‌عنوان برند گردشگری رویکردی جهت ارتقای بهره‌وری گردشگری (نمونه موردی: بازار تبریز). مدیریت بهره‌وری، ۱۴(۴)، ۱۲۰-۱۳۹.

نریمانی‌زمان‌آبادی، س.م.، و ابراهیمی سالاری، ت. (۱۳۹۶). نقش دانش فقه در احیاء و ارتقای بهره‌وری موقوفات. نخستین همایش ملی وقف و علم و فناوری (الگوهای توسعه و ترویج)، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۴۰۱). سالنامه آماری فرهنگ و هنر سال ۱۴۰۰، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی راهبردی، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری پویه مهر اشراق.

References

- Afrakhteh, H. (2016). *Indigenous approaches to rural planning in iran from the perspective of indigenization*. Tehran: Kharazmi University Press. [In Persian]
- Alaqqeband, A. (1997). *Public management*. Tehran: Rowan Publications. [In Persian]
- Aliakbari, A., Pourahmad, A., and Jalalabadi, L. (2018). Identification of effective drivers on the future status of sustainable tourism in kerman city with a futures studies approach. *Tourism and Development*, 7(1), 178-156. https://www.itsairanj.ir/article_63617.html [In Persian]
- Bekamiri, H., Mehraein Leghzi, M., Pouya, A., and Sharif, H. (2021). Banking industry futurism using scenario writing and cross-impact matrix approach. *Smart Business Management Studies*, 10(37), 233-266. [In Persian]
- Boel, B. (2003). *The european productivity agency and transatlantic relations 1953-1961 (Vol. 4)*, Museum Tusculanum Press.
- Coates, J. F. (1985). Foresight in federal government policymaking. *Futures Research Quarterly Summer*, 3 (7), 29-53.
- Darabi, S., and Fani, Z. (2021). Identification of influential factors and key drivers in regional development with a futures studies approach: A case study of ilam. *Geography and Urban Planning Quarterly Vision of Zagros*, 13(47), 137-119. https://zagros.borujerd.iau.ir/article_685903.html [In Persian]
- Darkhsan, M., and Taghiani, M. (2017). Analysis of strategies for improving the productivity and development of endowment in science and technology in iran, first national endowment and science and technology conference (Development and Promotion Patterns), Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Ebadie, S. (2009). New methods of productivity and investment of endowments. *Endowment Heritage*, 17(65), 31-14. <http://ensani.ir/fa/article/238737> [In Persian]
- French, W., and H. Bell, S. (2021). *Change management in organizations, translated by seyed mehdi alvani and hasan danayifard*. Tehran: Safar Publications. [In Persian]

- Gao, J., Yang, J., Chen, C., and Chen, W. (2023). From 'forsaken site' to 'model village': Unraveling the multi-scalar process of rural revitalization in China. *Habitat International*, 133, 102766. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2023.102766>
- Gebresilashe, M. (2023). Rural roads, agricultural extension, and productivity. *Journal of Development Economics*, 162, 103048. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2023.103048>
- Hajipour, M., Karimipour, J., Hajipour, G., and Namati, F. (2019). Analysis of endowment capital accumulation in southern khorasan regions. *Khorasan Social and Cultural Studies*, 14(2), 76-60. <https://doi.org/10.22034/fakh.2020.225297.1395> [In Persian]
- ILO (2015). Labour productivity. *International Labour Organization - Key Indicators of the Labour Market*. [Online] 2015 October 2015. /global/statistics-and-databases/research-and-databases/kilm/WCMS_422456/lang-en/index.htm.
- Karimi, Y. (2000). Productivity of endowments, obstacles, solutions. *Endowment Heritage*, 8(3-4), 123-117. <http://ensani.ir/fa/article/75497> [In Persian]
- Mattsson, P., and Reshid, A. (2023). Productivity divergence and the role of digitalisation. *Economic Analysis and Policy*, 79, 942-966. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.07.005>
- Ministry of Culture and Islamic Guidance (2022). *Cultural and artistic statistical yearbook for 1400, office of strategic studies and planning*. Tehran: Puya Mehr Eshraq Cultural Institute. [In Persian]
- Mohammadvand Nahid, M., and Jaber Khorshahi, N. (2010). The Relationship between the Productivity of All Production Factors and Labor Productivity in Iran. *Economic Modeling*, 4(2), 137-164. <https://sid.ir/paper/176366/fa> [In Persian]
- Monadi, A., Hosseinzadeh Delir, K., and Ezzatpanah, B. (2020). Evaluation of effective factors in introducing traditional markets in iran as a tourism brand for tourism productivity enhancement (Case Study: Tabriz Market). *Productivity Management*, 14(4), 120-139. <https://doi.org/10.30495/qjopm.2020.1869054.2477> [In Persian]
- Narimani Zamanabadi, S.M., and Ebrahimi Salari, T. (2017). The role of jurisprudential knowledge in reviving and enhancing the productivity of endowments, first national endowment and science and technology Conference (Development and Promotion Patterns), Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- OECD (2023), *Productivity*, OECD iLibrary, Paris, <https://doi.org/10.1787/0bb009ec-en>
- Omidiani, S.H. (2000). Ways to increase the productivity of endowments. *Endowment Heritage*, 30, 93-78. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/280218> [In Persian]
- Peng, W., Zheng, H., Robinson, B. E., Li, C., and Li, R. (2022). Comparing the importance of farming resource endowments and agricultural livelihood diversification for agricultural sustainability from the perspective of the food-energy-water nexus. *Journal of Cleaner Production*, 380, 135193. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135193>
- Piketty, T. (2022). *Capital in the Twenty-First Century*, translated by Naser Zarafshan. Tehran: Negah Publications. [In Persian]
- Rahmani, A., Vazirinejad, R., Ahmadi Nia, H., and Rezaian, M. (2020). Foundations of cognitive method and applications of the delphi method: A valid review. *Rafsanjan University of Medical Sciences Journal*, 19(5), 515-538. <http://dx.doi.org/10.29252/jrums.19.5.515> [In Persian]
- Safari Darbazi, A., Heidari, S., Zare Ahmadabadi, H., and Abuei Mehryzi, A. (2023). Designing a model for assessing the relationship between environmental management components, quality management, and employee productivity (Case Study: Small and Medium-Sized Companies in Yazd Province). *Productivity Management*, 17(3), 229-262. <https://doi.org/10.30495/qjopm.2022.1957526.3366> [In Persian]
- Sajadi Jazi, S.M. (2015). Various economic aspects of endowments and how to enhance them. *Endowment Heritage*, 90, 62-41. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1118701> [In Persian]
- Salimpour, A., Jamshidi, D., and Roosta, A. (2023). Investigating the influence of situational factors on consumer buying behavior for the purpose of efficiency of commercial centers in kish. *Productivity Management*, 17(2), 251-272. <https://doi.org/10.30495/qjopm.2021.1920697.3062> [In Persian]
- Shatari, M., Hajipour, M., Poor, S., and Hajipour, G. (2018). Five-Year strategic plan for the development of endowments in south khorasan province to increase its role and impact on the development of the province, birjand: *General Directorate of Endowments and Charity Affairs of South Khorasan Province*. [In Persian]
- Solghani, A. (2009). The role of time in the development of rural communities. *Endowment Heritage*, 67, 35-30. <https://ensani.ir/file/download/article/20120413163553-4045-52.pdf> [In Persian]
- Talebzadeh, A. (2016). Factors of human resource efficiency in organizational management, *International Elite Management Conference*, Tehran. [In Persian]

Turner, M. D., Eggen, M., Teague, M. S., and Ayantunde, A. A. (2021). Variation in land endowments among villages in West Africa: Implications for land management. *Land Use Policy*, 111, 105768. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105768>

Wang, W., Lan, Y., and Wang, X. (2021). Impact of livelihood capital endowment on poverty alleviation of households under rural land consolidation. *Land Use Policy*, 109, 105608. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105608>

World Bank, (2018). *Poverty and shared prosperity 2018: piecing together the poverty puzzle*. Washington, DC: The World Bank.

